

НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНИЙ
ЖУРНАЛ ІНСТИТУТУ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКА МОВА

2 • 2006

Заснований у 2001 р.
Виходить раз на три місяці

Редакційна колегія

Головний редактор	Василь НІМЧУК
Заступник головного редактора	Іван ВИХОВАНЕЦЬ
Відповідальний секретар	Олександр ЗАДОРОЖНИЙ

Петро БІЛОУСЕНКО
Олександр БОНДАР
Катерина ГОРОДЕНСЬКА
Арнольд ГРИЩЕНКО
Ніна ГУЙВАНЮК
Василь ГРЕЩУК
Анатолій ЗАГНІТКО
Володимир КАЛАШНИК
Євгенія КАРПІЛОВСЬКА

Михайло ЛЕСІВ
Василь ЛУЧИК
Анатолій НЕПОКУПНИЙ
Олександра СЕРБЕНСЬКА
Леся СТАВИЦЬКА
Микола СТЕПАНЕНКО
Орест ТКАЧЕНКО
Павло ЧУЧКА
МИКОЛА ШТЕЦЬ

Михайло Гінзбург

СИСТЕМА ПРАВИЛ УКРАЇНСЬКОГО ДІЛОВОГО ТА НАУКОВОГО СТИЛЮ

За останні 15 років українську мову дедалі активніше використовують у сфері науки, техніки, природничо-технічної освіти. Мовознавці [4:233, 6:143] фіксують такі найважливіші тенденції цього процесу. По-перше, активно витісняють не виправдані запозичення, непридатні мові слова та конструкції, а натомість активізують власне український лексичний матеріал, зокрема повертають до активного вжитку деякі примусово вилучені терміни та моделі словотворення. По-друге, дериваційні процеси концентруються на найпродуктивніших українських словотвірних моделях. По-третє, іншомовні слова активно адаптують до української лексики, зокрема й похідні від цих слів утворюють за правилами української мови. Словники та нормативні документи відбивають ці зміни. Тому не дивно, що словники, укладені 10 років тому, істотно відрізняються від укладених сьогодні.

Але, незважаючи на ці позитивні явища, й досі українська мова, на жаль, не посіла належне їй місце державної мови розвиненої європейської держави. Тому Кабінет Міністрів України своєю Постановою від 2.10.2003 № 1546 затвердив «Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки» [7], основними завданнями якої є *«зміцнення статусу української мови як державної»* та *«всебічний розвиток і розширення функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя»*.

Дуже важливу роль у розв'язанні поставлених завдань відіграє якість нормативних документів. Для багатьох фахівців природничої та технічної сфери, які одержали вищу освіту російською та ще й сьогодні читають фахові видання переважно російською або англійською мовами, нормативні документи фактично є єдиним джерелом

українського науково-технічного слова, підручником з української фахової термінології, взірцем того, як треба писати фахові тексти українською. Саме тому від якості нормативних документів усіх видів і рівнів приймання залежить, чи удосконалюватимемо й збагачуватимемо український діловий і науковий стиль, чи — як часто, на жаль, буває — засмічуватимемо.

Одним з головних чинників, який сприятиме формуванню в Україні єдиного нормативного поля, є основоположні національні стандарти, що регламентують загальні характеристики нормативних документів, і передусім норми стилю нормативних документів. Незважаючи на спорідненість, російська та українська мови мають істотні (а часом навіть і принципові) відмінності в стилістиці, синтаксисі та фразеології [1:12, 5:12, 10:11, 12:30]. Уперше у вітчизняній практиці стандартами ДСТУ 1.5:2003 [8] та ДСТУ 3966-2000 [9] закріплено систему вимог до стилю українських нормативних документів. Ці стандарти разом з чинним правописом [21] мають стати дороговказом розробникам нормативних документів усіх видів та рівнів.

Мета статті — переконати, що запропоновані правила ґрунтуються на традиціях української літературної мови, рекомендаціях відомих українських мовознавців, таких як О. Курило [10], Б. Антоненко-Давидович [1], І. Вихованець [4], К. Городенська [5], Н. Непийвода [12], О. Пономарів [14], О. Сербенська та ін. [17, 18], І. Ющук [24], С. Ярема [25] та інших. Для зручності основні вимоги ДСТУ 1.5:2003 та ДСТУ 3966-2000 згруповано в десять правил. Ці правила конкретизують найхарактерніші відмінності українського стилю від російського, зокрема щодо вживання термінів для понять, пов'язаних з процесами¹.

1. Переходьмо на природний для української мови дієслівний спосіб позначання процесів замість іменникового, традиційного для російського офіційно-ділового та наукового стилю (ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.2; ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.1.1)

Однією з основних і безперечних прикмет української мови є вживання зворотів з дієсловом у неозначеній формі й дієслів у різних особових формах (а також з дієприслівниками) там, де в російській мові, уживають переважно віддієслівні іменники [1:100-102; 10:57, 68-72; 17:96-97; 25:11], що можна проілюструвати такими прикладами:

рос: отдать в стирку	укр.: віддати прати
отдать в чистку	віддати почистити
требует принятия решительных мер	вимагає вжити рішучих заходів
учиться игре на скрипке	вчитися грати на скрипці

¹ Тут і нижче процесом називатимемо послідовне змінювання або змінення ознак в часі. Саме в цьому значенні термін «процес» використовують в науково-технічній термінології.

Тому, викладаючи текст положення чи вимоги, треба скрізь, **де це можливо**, уникати нагромадження віддієслівних іменників на **-ння**, уживаючи замість них відповідні дієслова, наприклад:

Неправильно	Правильно
Вимірювання тиску здійснюється для порівняння ...	Тиск вимірюють , щоб порівняти ...
Завдання ліквідації будь-яких порушень статутів і настанов та рішучого зміцнення дисципліни вимагають докорінного поліпшення контролю за діяльністю підлеглих, розумного використання дисциплінарних прав, усунення помилок у роботі	Завдання ліквідувати будь-які порушення статутів і настанов та рішуче зміцнити дисципліну вимагає докорінно поліпшити контроль за діяльністю підлеглих, розумно використовувати дисциплінарні права, переборювати помилки в роботі

У наведеній ліворуч фразі (приклад узято з [1:100]), яка є калькою з російської, **шість** віддієслівних іменників (один із них іншомовного походження — ліквідації). Розташована праворуч фраза містить у собі один, конче потрібний, — **порушення**, а замість інших ужито дієслова, що значно поліпшили виклад.

Викладене правило ґрунтується на тому, що іменники на **-ння**, утворені внаслідок віддієслівної морфологізованої субстантивації, і вихідні дієслова мають тотожну лексичну семантику [4:116].

2. Уникаймо мовних конструкцій дієслово + віддієслівний іменник, що не становлять усталених дієслівно-іменникових зворотів (ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.2; ДСТУ 3966-2000, п. Д.12)

Розроблювані документи, навчальні та наукові праці рясніють конструкціями **дієслово + віддієслівний іменник**, що описують дію двома словами: дієсловом, яке вказує тільки те, що щось відбувається, і віддієслівним іменником-додатком, який показує, що саме відбувається [25:12]. У працях [10:210; 12:28; 25:13] рекомендують замість таких мовних конструкцій, що не становлять усталених дієслівно-іменникових сполук, уживати природніший для української мови й економніший засіб позначання присудка — дієслово, наприклад:

Мовна конструкція дієслово + віддієслівний іменник	Дієслово, що її замінює
виконувати обчислення	обчислювати
виконувати моделювання	моделювати
здійснювати вимірювання	вимірювати
здійснювати гармонізацію	гармонізувати
здійснювати контроль	контролювати
забезпечувати безпеку	убезпечувати
займатися дослідженням	досліджувати

3. Надаваймо перевагу активним конструкціям над пасивними (ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.2; ДСТУ 3966-2000, п. Д.12)

Книжному стилю російської мови притаманне широке вживання пасивних конструкцій з дієсловами на *-ся* [5:12], наприклад: *Институтом выполняется ответственное задание; Нами выполняются работы*. Цим реченням властиве таке:

Учасник дії	Відмінок	Член речення	Приклад
суб'єкт дії об'єкт дії	орудний називний	додаток підмет	інститутом; нами задание; работы

На штучність і неприродність таких пасивних конструкцій в українських текстах наголошували мовознавці [5:12; 10:55-56; 87-88; 12:36; 17:97-99; 18:109]. Вони радять будувати речення природно — суб'єкт дії повинен бути підметом, об'єкт дії — додатком, а присудок описує дію підмета, спрямовану на об'єкт.

Відповідно до норм української мови, вимоги потрібно викладати так:

Неправильно	Правильно
Роботи виконуються з використанням перевірених засобів вимірювання	Роботи треба виконувати (виконують), використовуючи перевірені засоби вимірювання

З наведених рекомендацій **не слід робити** хибний висновок, ніби дієслів на *-ся* треба взагалі уникати. Згідно з правилами та нормами наукового стилю української мови зворотні дієслова потрібно вживати за їхнім прямим призначенням лише стосовно неперехідної дії, тобто коли є суб'єкт дії, але немає іншого об'єкта, на який спрямовано дію [17:97]. Порівняймо:

Неправильно	Правильно
він змінюється (деформується, нагрівається) кимось (чимось)	його змінює (деформує, нагріває) хтось, щось (<i>пасивна дія</i>) він змінюється (деформується, нагрівається) десь (за певних умов) (<i>неперехідна дія</i>)

4. Правильно вживаймо безособові конструкції на -но, -то (ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.10; ДСТУ 3966-2000, п. Д.12)

Широке вживання безособових конструкцій на *-но, -то* в ролі головного члена односкладного речення є синтаксичною особливістю української мови [1:102; 5:13; 17:99-100; 18:109], що відрізняє її від російської, де є такі форми (наприклад, *сказано — сделано*), але їх вживають тільки з іменниками у формі середнього роду.

Згідно з ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.10 потрібно використовувати безособову форму викладання тексту, яка не потребує визначення виконавця дії, а лише наголошує на тому, що відбулося, наприклад «**застосовано метод**», «**зазначено в настанові**» тощо. Потрібно пам'ятати таке. По-перше, безособові конструкції на **-но**, **-то** виражають результативний стан, що є наслідком виконаної дії. Тому зазвичай їх утворюють від дієслів доконаного виду [4:222, 290-291]. По-друге, ці форми керують іменником у знахідному відмінку без прийменника [17:100; 24:397], наприклад, **вироблено** (що?) *нову концепцію (нову методичку)*.

Уживаючи безособові конструкції на **-но**, **-то**, автори досить часто допускають помилки, уводячи до їхнього опису виконавця дії, позначаючи його іменником чи займенником у формі орудного відмінка [1:28-29; 5:12; 10:55; 14:175-176]. Тому хибною є фраза **Комісією вироблено нову концепцію**, бо в ній є виконавець дії — *комісія*, причому це слово стоїть у орудному відмінку. Правильно писати так: **Комісія виробила нову концепцію**.

Отже, згідно з ДСТУ 3966-2000, п. Д.12 безособову форму дієслова на **-но**, **-то** можна вживати лише в реченнях, де прямо не зазначено виконавця дії:

Неправильно	Правильно
його змінено (здеформовано, нагріто) кимсь	<i>його змінив (здеформував, нагрів) хтось</i> <i>його змінено (здеформовано, нагріто) десь (за певних умов)</i>

Саме тому у передмові до національних стандартів змінено формулювання багатьох пунктів (див. ДСТУ 1.5:2003, п. 4.3), на які повинні зважати розробники нормативних документів.

5. Розмежувіймо засобами української мови дію, подію та наслідок події, уживаючи для них різні віддієслівні іменники, утворені відповідно від дієслів недоконаного та доконаного виду (ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.2, 5.1.4; ДСТУ 3966-2000, пп. Г.4.1, Г.9.1, Г.9.2, Г.9.2.1)

З правила №1 не слід робити хибний висновок, ніби віддієслівних іменників **треба скрізь уникати**. Їх зазвичай використовують у заголовках, дефініціях, а також у реченнях, де ці іменники виконують функцію підмета або додатка [1:101]. Тому потрібно їх правильно вживати, зважаючи на відмінності української мови від російської, пов'язані з субстантивацією.

Річ у тім, що як в українській [23:70-71, 91, 110], так і в російській мові [15:38-40] є два види дієслів: **недоконаний** (рос. *несовершенный*) та **доконаний** (рос. *совершенный*), причому категорія виду притаманна всім дієсловам української та російської мови в будь-якій формі, а

дієслова недоконаного та доконаного виду, тотожні за лексичним значенням, утворюють **видову пару**.

Кардинальна відмінність полягає у творенні віддієслівних іменників. Розгляньмо спочатку морфологічну субстантивацію, коли іменники-деривати зберігають лексичне значення вихідних дієслів [4:28, 48]. Зазвичай від двох російських дієслів, що утворюють видову пару, можна утворити тільки один віддієслівний іменник для позначання процесу, тоді як від їхніх українських відповідників — два віддієслівні іменники, наприклад [2:382; 3:373]:

Вид	Російська мова	Українська мова
Недоконаний	изменять → изменение	змінювати → змінювання
Доконаний	изменить → изменение	змінити → змінення

Тобто українські віддієслівні іменники, які є наслідком морфологічної субстантивації, зберігають розмежування за видовою ознакою [4:116, 148, 287], тоді як відповідні російські її втрачають [15:191]. Це відбивають перекладні словники. Наприклад парі українських дієслів «знищувати, знищити» відповідає пара російських «уничтожать, уничтожить», а парі українських віддієслівних іменників «знищування, знищення» лише один «уничтожение» [22:107].

На відміну від наведених дериватів, наслідки процесу треба позначати віддієслівними іменниками, що є результатом семантичної субстантивації, втратили вихідну дієслівну семантику і замість неї набули власне-іменникову семантику предметності [4:116]. Відповідно таким іменникам, як «зміна», уже не притаманна категорія виду.

Тлумачні словники української літературної мови фіксують, з одного боку, полісемію, коли одним віддієслівним іменником позначають і процес, і наслідок, а з іншого — синонімію, коли певне значення мають декілька спільнокоренових віддієслівних іменників.

Чи варто переносити це в термінологію? Безперечно, ні! Бо однією з головних вимог до терміна є однозначна відповідність його поняттю. Тому не можна одним терміном позначати як процес, так і його наслідок. Про те, що в термінології конче потрібно розмежовувати процес і наслідок, свідчать навіть російськомовні стандарти колишнього СРСР. Незважаючи на те що російській мові таке розмежування взагалі не притаманне, їхні розробники для процесів застандартизували «маркирование», «оценивание», «упаковывание», а для результатів — «маркировка», «оценка», «упаковка».

Згідно з рекомендаціями [10:77-80] та вимогами ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.4 і ДСТУ 3966-2000, п. Г.4.1 дію² (незавершений процес) слід

² Тут і нижче дією називатимемо незавершений процес, тобто послідовне змінювання ознак, не обмежене в часі ні початком, ні кінцем, а подією — завершений процес, тобто послідовне змінювання ознак, обмежене в часі початком або кінцем. Саме таку термінологію використано в ДСТУ 3966-2000.

позначати віддієслівними іменниками із суфіксом *-ння (-ття)*, утвореними від дієслів недоконаного виду, подію (завершений процес) – віддієслівними іменниками із суфіксом *-ння (-ття)*, утвореними від дієслів доконаного виду, а об'єкти (наслідок події) – відповідними спільнокореновими іменниками з іншими суфіксами або без них, наприклад:

Дія	Подія	Наслідок
згинання	зігнення	згин
змінювання	змінення	зміна
нарізування	нарізання	нарізь
повертання	повернення	поворот
розтягування	розтягнення	розтяг
устатковування	устаткування	устаткування

Слово «устаткування», яке дехто вважає новотвором, зафіксовано в академічних словниках, виданих ще за радянських часів. Але сьогодні спостерігаємо тенденцію активного творення віддієслівних іменників на *-овання* зі значенням «результат, наслідок, спосіб дії» [16:II].

Від багатьох видових пар у словниках української мови, наприклад [3; 13; 16; 22], зафіксовано три віддієслівні іменники, що позначають дію, подію та наслідок події. Слід правильно вживати ці віддієслівні іменники, розрізняючи їхні значення, пор.:

Російська мова	Українська мова
Аналоговый сигнал передает информацию за счет непрерывного изменения амплитуды или частоты, в отличие от цифрового сигнала, имеющего только конечное множество возможных значений	Аналоговий сигнал передає інформацію завдяки неперервному змінюванню (<i>дія</i>) амплітуди або частоти, на відміну від цифрового сигналу, що має тільки скінченну множину можливих значень
Использованием рационализаторского предложения признается создание или изменение конструкции изделий, технологии производства и применяемой техники или состава материала	Використанням раціоналізаторської пропозиції визнають створення або змінення (<i>подія</i>) конструкції виробів, технології виробництва та застосовуваної техніки або складу матеріалу
Фазовый сдвиг – это изменение фазы сигнала	Фазовий зсув – це зміна (<i>наслідок події</i>) фази сигналу

Згідно з ДСТУ 3966-2000, пп. Г.9.2, Г.9.2.1 у двохіменникових термінологічних сполуках, що позначають назви виконавців дії, засобів і способів **виконування** дії, а також інших характеристик дії, другим потрібно завжди вживати іменник, утворений від дієслова недоконаного виду, тобто іменник, що позначає загальну назву дії. Не можна в таких випадках вживати іменники, що позначають подію. Але саме

ці іменники слід уживати в словосполуках з деякими іншими іменниками [11:200; 20:89-90], наприклад:

Дія	Подія
засіб пакуванн ^я	свідоцтво про впакуванн ^я
засоби виконув ^{ан} ня	звіт про виконанн ^я
метод розв'язув ^{ан} ня	час (момент) розв'язанн ^я
настанови щодо впроваджув ^{ан} ня	дата впровадженн ^я
порядок видаванн ^я	рік виданн ^я
правила прийманн ^я	акт прийнятт ^я
процедура затверджув ^{ан} ня	дата затвердженн ^я
процедура подаванн ^я	день поданн ^я
спосіб готув ^{ан} ня	довідка про підготув ^{ан} ня
технологія складанн ^я	момент складенн ^я
тривалість створюванн ^я	момент створенн ^я
функція перетворюванн ^я	після перетворенн ^я

6. Віддієслівні іменники, що позначають незавершені процеси, уживаймо тільки в однині (ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.3; ДСТУ 3966-2000, пп. Г.9.2.1)

Диференційною граматичною ознакою таких іменників-дериватів є, як відомо [4:51], неповна парадигма числа. Оскільки вони позначають узагальнену назву дії як багаторазової, так і повторюваної, невизначеної ні за кількістю циклів, ні за обсягом, ні за тривалістю, такі іменники згідно з вимогами ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.3 та ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.1.2 **треба вживати тільки в однині**, наприклад:

Неправильно	Правильно
прилади для вимірюван ^ь	прилади для вимірюванн ^я
засоби нарізуван ^ь	засоби нарізуванн ^я
для багаторазових згинан ^ь	для багаторазового згинанн ^я

Згідно з ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.1.2 терміни-іменники для позначання завершеного процесу (події) можна вживати в множині, якщо обсяг подій якимось визначено, пор.: серія досліджен^ь теплотривкості, кількість визначен^ь напрямку.

7. Правильно вживаймо віддієслівні іменники із суфіксом -к(а) (ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.9)

Згідно з вимогами ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.9, що ґрунтуються на рекомендаціях [10:76; 12:8-9], віддієслівні іменники із суфіксом -к-(а) можна вживати лише на позначення наслідків події (об'єктів, суб'єктів), але їх не можна вживати на позначення дії чи події. Наприклад:

Неправильно	Правильно		
Дія	Дія	Подія	Наслідок події
оцінка викрутка	оцінювання викручування	оцінення викручення	оцінка викрутка

8. Правильно вживаймо іншомовні терміни на -ція, -зія, -інг, -мент (ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.11)

Слова іншомовного походження збагачують лексику кожної мови, проте запозичати їх треба лише тоді, коли немає власного слова для якогось поняття [12:18; 14:125-129]. Тому в ДСТУ 1.5:2003, п. 5.1.5 і ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.11 зазначено, що «у стандарті заборонено вживати іншомовні слова та терміни за наявності рівнозначних слів та термінів в українській мові. Якщо в академічних словниках є слово іншомовного походження і рівнозначне українське, перевагу треба надавати українському слову, наприклад: фактор — чинник».

Однак, у разі доцільності запозичення, потрібно підпорядкувати іншомовні слова законам української мови [14:125-126]. Зокрема, згідно з вимогами ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.11, запозичаючи назву процесу, потрібно насамперед від іншомовного слова утворити українське дієслово недоконаного виду, а далі — всі необхідні похідні слова. Не можна стандартизувати іншомовні іменники для позначання дії, що закінчуються на **-ція, -інг, -мент** тощо, які унеможливають розмежування понять дії (незавершеного процесу) та події (завершеного процесу), бо це руйнуватиме видову структуру української мови. Такими іменниками можна позначати інші поняття: наслідки події (об'єкти, суб'єкти тощо) наприклад:

Дія	Подія	Наслідок події
публікувати, публікування формування, формування	опублікувати, опублікування сформувати, сформування	публікація формування, формація

9. Надаваймо перевагу іменникам для називання учасників процесів (суб'єктів³ та об'єктів) (ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.9)

В українській мові значно рідше, порівняно з російською мовою, трапляється неповний морфологічний перехід дієприкметників і прикметників в іменники [4:92]. Так, для називання учасників дії в

³ Тут і нижче суб'єктами дії називатимемо не тільки істоти, а й машини, механізми тощо, які в науково-технічних текстах виконують функцію підмета і модифікують суб'єктне значення в напрямку інструментальності [4:64].

російській мові широко вживають прикметники (дієприкметники), що набули функцій іменника, а українська мова утворила спеціальні іменники:

Російська мова	Українська мова
прибывший	прибулець
вычитаемое	від'ємник
пожарный	пожежник
поступающий	вступник
ссылный	засланець
трудящийся	трудівник

За наявності в українській мові похідних іменників з повною, завершеною морфологічною іменниковістю стосовно граматичного роду, немає потреби калькувати російські слова [4:92]. З огляду на це в ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.9 **не рекомендовано** вживати прикметники (дієприкметники) в іменниковому значенні та запропоновано замінити деякі з них, наприклад:

Не рекомендовано	Рекомендовано
складова	складник

Слід зауважити, що термін **складник** широко вжито в основоположних стандартах.

10. Розрізняймо дійові властивості та ознаки стану, спричиненого перебуванням учасником дії (ДСТУ 3966-2000, п. Г.9.3 — Г.9.8)

Щоб правильно вживати термінологічні сполуки на зразок <(діє)прикметник> + <іменник>, треба зважати на особливості віддієслівної ад'єктивності. Похідні віддієслівні прикметники та дієприкметники репрезентують градацію граматичної прикметниковості. У них дієслівний корінь супроводжують спеціалізовані суфікси. Дієприкметники — це деривати, які найближче стоять до вихідних дієслів і яким притаманна категорія виду [4:127, 145, 287; 24:397].

Зважаючи на це, ознаки стану, спричиненого перебуванням (перебуттям) учасником дії, треба позначати саме дієприкметниками. Слід мати на увазі таке:

✓ лексико-граматичною особливістю сучасної української мови є майже повна відсутність у ній активних дієприкметників теперішнього часу [4:128; 10:18; 12:13; 14:156]. Тому замість скалькованих з російської конструкцій на кшталт *працюючі в цеху агрегати* потрібно використовувати підрядні речення;

✓ в українській мові є два види пасивних дієприкметників із суфіксами **-н-(ий)**, **-т-(ий)**, утворені від основи інфінітива недокон-

ного та доконаного виду відповідно [10:79; 24:397-399], які слід чітко розрізняти та правильно вживати:

- 1) дієприкметниками **недоконаного виду** треба позначати ознаки стану об'єктів, спричиненого перебуванням у **незавершеному процесі**;
- 2) дієприкметниками **доконаного виду** треба позначати ознаки стану об'єктів, спричиненого перебуттям у **завершеному процесі**.

Ознаки стану об'єктів, спричиненого	
перебуванням у незавершеному процесі	перебуттям у завершеному процесі
змінюваний тиск виліковувана хвороба коригований напярм деформоване тіло митий ґрунт	змінений тиск вилікувана хвороба скоригований напярм здеформоване тіло вимитий ґрунт

Зауважимо, що українським пасивним дієприкметникам категорія часу не притаманна [4:147-148, 287; 24:397]

Крім дієприкметників українська мова має велику кількість власне прикметників віддієслівного походження, які вказують на сталу, не зумовлену конкретною дією ознаку і тому більш віддалені від дієслова [4:145-146; 24:397]. Зокрема, їм не притаманна дієслівна категорія виду, оскільки ці віддієслівні прикметники позначені вищим порівняно з дієприкметниками входженням до прикметникового класу [4:128]. Тому українська мова, на відміну від російської, дійові властивості (тобто здатність або призначеність бути учасником дії) ніколи не позначає дієприкметниками, а зазвичай використовує для цього віддієслівні прикметники, утворені за допомогою таких основних суфіксів:

Вид властивостей	Суфікси	Приклади
Дійові властивості суб'єктів дії	-льн-(ий) -івн-(ий) -ч-(ий)	вимірювальний прилад гальмівний пристрій виконавчий орган
Дійові властивості об'єктів дії	-н-(ий) -овн-(ий) -енн-(ий) -анн-(ий)	змінний тиск виліковна хвороба здійсненна процедура здоланна перешкода
Дійові властивості учасників неперехідної дії	-к-(ий) -лив-(ий) -уч-(ун)	летка олія мінливий відтінок плавучий док

З огляду на викладене вище, не можна дійові властивості суб'єктів дії та учасників неперехідної дії позначати активними дієприкметниками, наприклад:

Неправильно	Правильно
ріжучий інструмент плаваючий док	різальний інструмент плавучий док

Отже, українська мова має ефективні засоби, щоб розмежувати дійові властивості та ознаки учасників дії:

Вид дії	Дійові властивості	Ознаки учасника дії
Перехідна дія (дія суб'єкта на об'єкт)	виліковна хвороба (рос. <i>излечимая болезнь</i>)	вилікувана хвороба (рос. <i>излеченная болезнь</i>) виліковувана хвороба (рос. <i>излечиваемая болезнь</i>)
Неперехідна дія	самозавантажний драйвер (рос. <i>самозагружающийся драйвер</i>)	країна, яка (що) розвивається (рос. <i>развивающаяся страна</i>)

Згідно з вимогами ДСТУ 3966-2000 слід уживати за призначенням спільнокореневі віддієслівні прикметники та дієприкметники:

Віддієслівні прикметники, що означають призначення чи здатність суб'єкта виконувати перехідну дію	Дієприкметники, що означають стан об'єкта, спричинений спрямованою на нього		Віддієслівні прикметники, що означають призначення чи здатність об'єкта зазнавати перехідної дії
	НЕЗАВЕРШЕНОЮ дією	завершеною дією	
відтворювальний оброблювальний	відтворюваний оброблюваний	відтворений оброблений	відтворний обробний

Висновки

1. Викладені правила ґрунтуються на граматичних традиціях української літературної мови і відповідають сучасним тенденціям української мови, про що свідчать новітні академічні видання [4; 16], які вийшли друком після затвердження стандартів ДСТУ 1.5:2003 та ДСТУ 3966-2000.

2. Унормування галузевих термінологічних систем спричинило появу багатьох термінів-новотворів, передусім для понять, пов'язаних

з процесами. Щоб забезпечити системність української термінології, мовознавці повинні чітко сформулювати правила словотвірного синтезу похідних за наперед визначеною семантикою, зважаючи на обмежування в сполучуваності морфем.

3. Система правил українського ділового та наукового стилю, викладена в ДСТУ 1.5:2003 і ДСТУ 3966-2000 та втілена розробниками комплексу основоположних стандартів національної системи стандартизації, є сьогодні обов'язковою для всіх, хто пише українською мовою нормативні документи, ділові та наукові тексти. Дотримуючись цих правил, можна уникнути багатозначності й таким чином виконати основну вимогу до нормативних документів: текст повинен бути однозначно зрозумілим як тому, хто його пише, так і тим, хто ним повинен керуватися.

4. Послідовне та повне впровадження системи правил вимагає розроблення відповідного методичного забезпечення (настанов, методичних вказівок тощо), де мусить бути зафіксовано також певні винятки.

5. Щоб перейти на спосіб викладання нормативних документів, природний для української мови, потрібно подолати психологічну залежність від сусідніх російської та польської мов. Ця залежність може бути як пряма: *«так, як у російській (польській) мові»*, так і обернена: *«щоб було не так, як у російській (польській) мові»*. Правильним же, звичайно, має бути інший підхід: *«так, як це є в самій українській мові, відповідає саме її духу»* [19:4].

Автор вважає своїм приємним обов'язком подякувати членові-кореспонденту НАН України, докторові філологічних наук І.Р. Вихованцеві та докторові філологічних наук К.Г. Городенській за цінні консультації з питань, яким присвячена стаття.

1. Антоненко-Давидович Б. Д. Як ми говоримо. — К., 1994. — 254 с.
2. Большой толковый словарь русского языка. — СПб., 2001. — 1536 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови. — К., 2001. — 1440 с.
4. Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови: Акад. граматики укр. мови. — К., 2004. — 400 с.
5. Городенська К. Синтаксична специфіка української наукової мови // Українська термінологія і сучасність: Збірник наукових праць. — К., 2001. — Вип. IV. — С. 11—14.
6. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: Навч. посібн. — К., 1999. — 207 с.
7. Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004 — 2010 роки; Затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 02.10.2003 № 1546.
8. ДСТУ 1.5:2003. Національна стандартизація. Правила побудови, викладання, оформлення та вимоги до змісту нормативних документів (ISO/IEC Directives, part 2, 2001, NEQ).
9. ДСТУ 3966-2000. Термінологія. Засади і правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять.
10. Курило О. Уваги до сучасної української літературної мови. — К., 2004. — 303 с. (передрук видання 1925 р.).

11. *Моргунюк В.* Про деякі вимоги до термінів, встановлені ДСТУ 3966-2000. // Вісник: Проблеми української термінології. — Львів, 2002. — № 453. — С. 194—202.
12. *Непийвода Н. Ф.* Сам собі редактор: Порадник з української мови. — К., 1998. — 240 с.
13. Орфографічний словник української мови. — К., 1999. — 989 с.
14. *Пономарів О. Д.* Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник. — К., 1999. — 240 с.
15. *Розенталь Д. Э., Теленкова М. А.* Словарь-справочник лингвистических терминов. — М., 1985. — 399 с.
16. Російсько-український словник: 160 000 слів. — К., 2003. — 1404 с.
17. *Сербенська О. А., Волощак М. Й.* Актуальне інтерв'ю з мовознавцем: 140 запитань і відповідей. — К., 2001. — 204 с.
18. *Сербенська О., Редько Ю., Федик О.* Антисуржик. Вчимося ввічливо поводитись і правильно говорити: Посібник. — Львів, 1994. — 152 с.
19. *Тараненко О.* Лінгвістичні проблеми української термінології на сучасному етапі // Українська термінологія і сучасність (Матеріали II Всеукраїнської наукової конференції). — К., 1997. — С. 3—9
20. Українська ділова мова: практичний посібник на щодень. — Харків, 2003. — 592 с.
21. Український правопис. — К., 2003. — 240 с.
22. Українсько-російський словник наукової термінології. — К. — Ірпінь, 2004. — 416 с.
23. *Шевченко Л. Ю., Різун В. В., Лисенко Ю. В.* Сучасна українська мова: Довідник. — К., 1996. — 320 с.
24. *Ющук І.П.* Українська мова. — К., 2003. — 640 с.
25. *Ярема С.* На теми української наукової мови. — Львів, 2002. — 44 с.

Відомі постаті про мову

Минали роки, минали правління. Були коронації, були амністії, вертано з сибірських тундр, увільнювано з каземат різних злочинців, але того, без вини і без потреби засудженого — українського слова, — не згадав, не помилував ніхто протягом отее вже близько 30 літ, і добре так сталося, бо ті 30 літ дали доказ, що українське слово не стояло царською ласкою і може стояти, жити й розвиватися наперекір усяким царським указам. Були "віяння" і течії, ліберальні пориви та соціалістичні агітації серед російської суспільності, але не було й серед неї дружнього, голосного протесту проти сього соромного указу з р. 1876. І добре так, бо українська суспільність мала нагоду переконатися, що справа українського слова, українського розвою чужа для великоруської суспільності; що та суспільність також засліплена своїм державним становищем у справах державних думає (з виїмком немногих, високих умом і серцем одиниць) так само, як її бюрократія, чи іншими словами, що російська бюрократія невідродна дочка російської суспільності, і, видержавши остру боротьбу з отсею всесильною бюрократією, українській суспільності прийдесться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій.

Іван Франко "Сухий пен"ь"

Зміст

- Дослідження**
- 3 *Олександра Сербенська*
Соціолінгвістичні засади Івана Франка
- 15 *Герман Бідер*
Галицькі та буковинські граматики української мови (1850 – 1918)
- 30 *Михайло Гінзбург*
Система правил українського ділового та наукового стилю
- 44 *Василь Яцій*
Ойконіми Івано-Франківської області з формантами *-ець*, *-иця*
- 57 *Маргарита Жуйкова*
До походження українського образного предиката *втяти* (*втнути*)
- 67 *Оксана Калита*
Лінгвістична сутність іронії та семантичні механізми формування іронічного смислу
- 75 *Оксана Козицька*
Базові речення в межах контамінованих складнопідрядних багатокomпонентних речень
- Хроніка**
- 81 *Святослав Вербич*
Робота Наукової координаційної ради “Українська мова” в 2005 році
- Рецензії та огляди**
- 85 *Олександр Іліаді*
Перший вітчизняний підручник з етимології (Етимологія української мови / О.І. Потапенко, Л.П. Кожуховська, Л.Е. Довбня, Т.В. Чубань, Т.М. Левченко. Вид. друге, доп. і випр. – К., 2003. – 204 с.)